

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ім. В.М. КОРЕЦЬКОГО

Тетяна Бондарук

**Західноруське право:
дослідження і дослідники**

(Київська історико-юридична школа)

Київ 2000

ОСНОВНІ ВІДОМОСТІ

ББК 67.9 (4Укр)
Б 81

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор **Прозорова Н.С.**,
доктор юридичних наук, професор **Скакун О.Ф.**

Бондарук Т.І.

Західноруське право: дослідження і дослідники / Відп. ред. І.Б. Усенко. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. - 2000. - 160 с.

У книзі висвітлюється процес зародження і розвитку концепції західноруського права в контексті становлення вітчизняної історико-правової науки, подаються наукові портрети дослідників - видатних правознавців М.Ф. Владимирського-Буданова, Ф.І. Леонтовича, М.М. Ясинського, Г.В. Демченка, О.О. Малиновського, М.О. Максимейка.

ISBN 966-02-1606-8

© Т.І. Бондарук, 2000

ПЕРЕДМОВА

Серед багатьох позитивних процесів, які останніми роками відбуваються у вітчизняному правознавстві, можна помітити зростання інтересу дослідників до наукознавчих проблем, до узагальнення і переосмислення творчих здобутків минулих поколінь істориків права. Цей інтерес і здійснювані у відповідному напрямку кроки допомагають відновити історичну тяглість наукових пошуків, перервану на чималий час, реабілітувати безпідставно знеславлені імена, повернути до життя забуті наукові ідеї і на цій основі забезпечити вирішення головної задачі створення об'єктивної картини історичного розвитку української державності і права.

У цьому зв'язку критичний аналіз наукового доробку правознавців, які належали до так званої школи західно-руського права, є корисним і актуальним щонайменше в двох аспектах. По-перше, без цього неможливе усвідомлення наукових витоків наступних праць з історії власне українського ("малоросійського") права як самостійного об'єкта досліджень, започаткованих М.П. Василенком, М.Є. Слабченком, Д.П. Міллером та їхніми учнями і послідовниками. (Найактивніший розвиток даного напрямку припадає на 20-ті рр. нинішнього століття - наукові дослідження очолюваної М.П. Василенком Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права Всеукраїнської Академії наук). По-друге, праці вчених школи західноруського права багаті фактичним матеріалом та оригінальними ідеями, мають непересічне значення для створення цілісної картини розвитку українського права. Адже західноруське право - право, поширене на українських, білоруських, частково литовських і російських землях упродовж їхнього входження до складу Великого князівства Литовського і Речі Посполитої (XIII-XVII ст.), було генетичне пов'язано із правом Київської Русі і з правом України-Гетьманщини. Фактично, західноруське право є правом України на певному етапі її історичного розвитку, але водночас - це право не тільки українців, а й сусідніх народів. До того ж, у багатьох працях представників школи спеціально досліджуються особливості державно-правового укладу Київської, Волинської, Подільської та інших українських земель. Концепція, створена фундаментальними студіями М.Ф. Владимирського-Буданова, Ф.І. Леонтовича, М.М. Ясинського, Г.В. Демченка, О.О. Малиновського, М.О. Максимейка (а це близько 100 праць), тією чи іншою мірою дає змогу реконструювати державо- і правотворчі процеси, що відбувалися на терені України упродовж даного періоду розвитку української державності, - одного з найменш висвітлених відрізків вітчизняної історії.

Ці праці - не лише джерело знань про державно-правові факти і проблеми на українських землях, але й одна з небагатьох версій цілісного історико-правового розвитку зазначених територій у відповідний період.

Хоча і не можна говорити про повне забуття наукової спадщини представників школи (їхні імена, як і посилання на зібрані ними джерельні матеріали та зроблені висновки подекуди зустрічаються в сучасних дослідженнях правового минулого), власне аналізу творчості та з'ясуванню основних засад праворозуміння вчених школи присвячено замало праць. Це, насамперед, некрологи на смерть М.Ф. Владимирського-Буданова та Ф.І. Леонтовича, написані О.О. Малиновським та Ф.В. Тарановським, статті в біографічних словниках Київського і Варшавського університетів, рецензії сучасників на праці вчених. Першою і на жаль, єдиною розвідкою, в якій, незважаючи на певну тенденційність та ідеологічні нашарування, зроблено спробу комплексно розглянути науковий доробок вчених школи, була стаття С.Г. Борисенка "Російське

великодержавництво в концепції західноруського права". Праця М.Ф. Владимирського-Буданова "Обзор истории русского права" детально проаналізовано в розвідці Б. Бабицького. Чи не найбільшим сучасним внеском у розробку даної проблеми є низка досліджень О.Ф. Скакун, присвячених творчості М.О. Максимейка і М.Ф. Владимирського-Буданова (постать останнього подається автором у контексті розвитку політико-правових ідей в Україні і історіографічного аналізу його доробку). Останнім часом І.Б. Усенком та Є.Г. Циганковою до наукового обігу запроваджено імена О.О. Малиновського і Ф.В. Тарановського. Звернено також увагу на дослідження західноруського права, здійснювані у Всеукраїнській Академії наук як логічне продовження праці, започаткованої М.Д. Іванишевим, М.Ф. Владимирським-Будановим та Ф.І. Леонтовичем. Власне цими та деякими іншими студіями обмежується література з даної тематики.

Саме це і спонукало автора не тільки дослідити науковий доробок вчених школи, а й подати їхні наукові портрети, з'ясувати погляди вчених на конкретні державо- та правотворчі процеси, їхнє методологічне підґрунтя.

У пропонованій читачеві праці зроблено спробу проаналізувати праці попередників школи (Г.М. Данилович та М.Д. Іванишев), сучасників, які вивчали споріднені проблеми (М.К. Любавський, С.Л. Пташицький, С.О. Бершадський, І.О. Лінниченко, І.І. Лаппо, В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольський, М.С. Грушевський, М.П. Дашкевич), а також вітчизняних вчених, які в подальшому тією чи іншою мірою розвивали ідеї школи (Ф.В. Тарановський, М.П. Василенко, С.Г. Борисенко, О.О. Добров, А.Е. Кристер, О.Я. Єфименко та інші), та вплив висунутих ними ідей на розвиток історико-правової науки.

Приділено увагу і висвітленню цієї проблеми у зарубіжній (переважно польській) історіографії, зокрема в працях Т. Чацького, Й. Лелевеля, Й. Ярошевича, І. Онасевича, Т. Нарбута, О. Бальцера.

Автором досліджено наукові публікації представників школи та інших вчених, які співпрацювали з ними, численні архівні матеріали, що зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державного архіву м. Києва, а також у родинному архіві академіка ВУАН О.О. Малиновського.

З огляду на неусталеність у сучасній українській історико-правовій науці понятійного апарату варто акцентувати увагу на вживаних визначеннях. Автор, усвідомлюючи, що українське правознавство набуло можливості виокремитися лише після 1917 р., все ж застосовує термін "вітчизняний" і до попереднього історичного періоду, коли йдеться про вчених, які працювали на етнічних українських землях і створювали підґрунтя майбутньої української науки. Разом з тим використовується і термін "західноруський" у тому значенні, в якому він вживався вченими, котрі належали до розгляданого наукового напрямку, для визначення частини єдиного "руського" етнічного, державно-правового та іншого простору. Хоча поява цього терміна багато в чому була штучною, зумовленою політичними умовами, навряд чи є доцільним вдаватися до інших визначень, що відповідають сучасним політичним і державним реаліям. Застосування цього терміна, а також інтегрованого поняття "руський" у словосполученнях типу "Литовсько-руська держава", "руські князі", "руське право" тощо зовсім не означає, що автор є прихильником теорії про існування на той час єдиного руського народу з поділом на великоросів, малоросів і білоросів. Одночасно вживання терміна "російський" так само не свідчить, на думку автора, про його існування у більш пізній "імперський" період.

Поняття "західноруське право" є синтетичним і несе подвійне змістовне навантаження: ним охоплюються і державні правові явища і інституції. Застосування цих термінів, на думку автора, робить адекватним виклад поглядів науковців кінця XIX початку XX ст.

Передмова.....	5
Розділ 1. Історичні передумови зародження наукової школи західноруського права.....	9
1.1. Проблема вивчення держави та права західноруських земель у контексті становлення вітчизняної історико-юридичної науки.....	9
1.2. Основи праворозуміння і методологічних підходів засновників школи М.Ф. Владимирського-Буданова та Ф.І. Леонтовича.....	23
1.2.1. Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов (1836-1916).....	24
1.2.2. Федір Іванович Леонтович (1833 - 1911).....	37
1.3. Загальна характеристика творчості вчених другого покоління школи західноруського права.....	45
1.3.1. Михайло Миколайович Ясинський (1862 - 1835).....	47
1.3.2. Григорій Васильович Демченко (1869 - 1958).....	50
1.3.3. Оникій Олексійович Малиновський (1868 - 1932).....	54
1.3.4. Микола Олексійович Максимейко (1870 - 1941).....	63
Розділ 2. Велике князівство Литовське в дослідженнях вчених школи західноруського права....	68
2.1. Концепція утворення Великого князівства Литовського.....	68
2.2. Правовий статус окремих верств населення.....	72
2.2.1. Шляхта.....	74
2.2.2. Селяни.....	80
2.2.3. Міщани.....	84
2.2.4. Духовенство.....	86
2.3. Державний лад.....	89
2.3.1. Етапи розвитку державності.....	90
2.3.2. Правовий статус органів влади.....	93
2.3.3. Судові органи.....	102
2.4. Правова система.....	108
2.4.1. Джерела права.....	108
2.4.2. Кримінальне право.....	115

2.4.3. Цивільне право.....	121
2.4.4. Сімейно-шлюбне право.....	126
2.5. Основні риси концепції західноруського права та її вплив на розвиток української історико- правової науки.....	128
Висновки.....	139
Примітки.....	142